

УДК 329.12

Справедливість як ключовий чинник відносин «людина – держава» у теорії Дж. Ролза

З.О. БУРИЧКО

Львівський національний університет ім. Івана Франка, м. Львів, Україна,
E-mail: burchko@ukr.net**Авторське резюме**

У статті розкрито концептуалізацію відносин «людина - держава» у теорії сучасного ліберального мислителя Дж.Ролза. Зроблено висновок про визначення ціннісного виміру відносин виходячи з розуміння справедливості як чесності. Справедливість виступає головною чеснотою суспільних інститутів, при цьому якщо інститути несправедливі, то їх функціонування слід відкинути або переглянути. Виходячи з ліберальних уявлень, справедливість пов'язана з поняттям свободи, зокрема, у теорії Дж.Ролза зазначено, що у справедливому суспільстві рівна свобода громадян розцінюється як щось завчасно встановлене. Людина розуміється як раціональна істота, яка володіє як мінімум двома моральними здатностями: здатність до усвідомлення справедливості та здатність мати уявлення добра. Визначено, що головними принципами відносин є принцип участі та патерналізму. Принцип участі стосується участі громадян у конституційному процесі, загальнодержавному процесі, а також участь у самоврядуванні. Патерналізм – раціональне втручання держави у життя суспільства, повноваження держави, які запобігають ірраціональним проявам відносин між громадянами. Визначено умови втручання: воно повинно бути виправдане очевидною неспроможністю або відсутністю волі; має відповідати розумінню справедливості як чесності, а також виходячи із сталих інтересів громадян. Зроблено висновок, що теорія Дж.Ролза, яка є результатом аналітичного експерименту, залишає дуже багато питань як досягнути справедливості як чесності у діяльності індивідів та суспільних інститутів.

Ключові слова: людина, держава, справедливість, принцип участі, принцип патерналізму, представницькі інститути, громадянська непогора.

Justice relations as determinative factor of “human - state” relation in the J.Rawls’s theory

Z.O. BURYCHKO

Ivan Franko national university of Lviv, Lviv, Ukraine, E-mail: burchko@ukr.net

Abstract

The conceptualization of relations “human - state” in J. Rawls’s theory is revealed in the article. It is concluded, that this relationship is determined on value level by justice, which understands as fairness. Jus-

© З.О. Буричко, 2014

tice is the main virtue of social institutions, and in this case, if the institutions are unjust, their activity should be discarded or revised. Based on liberal ideas, justice linked to the notion of freedom, particularly in J. Rawls's theory are described? That in the faire societies the equal freedom of citizens is regarded as being established beforehand state. The main principles of relations are the principle of participation and paternalism. Participation means the involvement of citizens in the constitutional process, the national process and participation in self-government. Paternalism is understood as the rational intervention of state in society in aim to prevent irrational expressions of relations between people. Conditions intervention: it must be justified by the apparent inability or lack of will; must match the understanding of justice as fairness, and based on sustainable interests. It is concluded, that the theory of J. Rawls resulting from the analytical experiment leaves a lot of questions as to achieve justice as fairness in the activities of individuals and social institutions.

Keywords: human, state, justice, the principle of participation, the principle of paternalism, representative institutions, civil disobedience.

Постановка проблеми. Людина і держава – базові концепти політичних ідеологій та теорій, адже головним їх завданням є розкрити взаємозв'язки між людиною та державою. Концептуалізація відносин у політичних ідеологіях та теоріях є ключовою проблемою, яка дозволяє визначити межі взаємин між людиною та державою, окреслити основні обов'язки та права сторін відносин, з'ясувати ціннісний вимір таких відносин. Лібералізм, котрий є визначальною ідеологією сучасних демократій, головним чином впливає на стосунки відносин людини та держави не лише в теорії, але й на практиці, що реалізується в правових нормах. З огляду на це, вважаємо за потрібне дослідити концептуалізацію відносин людина-держава у теорії сучасного ліберала Дж.Ролза.

Аналіз досліджень і публікацій. Теорія Дж.Ролза викликала серйозну дискусію в лібералізмі і привертає увагу значної кількості дослідників. Зокрема, зарубіжних мислителів Р.Дворкіна [2], С. Завадські [13], Б.Капустіна [3], Б.Кашнікова [4], українських дослідників Д.Усова [12], М.Тофтула, Р.Шмата [11], Красногорова Ю. [6] та ін. Публікації цих авторів досліджують лібералізм і теорію Дж.Ролза з перспектив розвитку лібералізму як ідеологію, його розбіжностей з комунітаризмом, вплив на формування ядра лібералізму.

Мета дослідження – дослідити концептуалізацію відносин людина – держава у теоріях сучасних лібералів Дж.Ролза.

Виклад основного матеріалу. Теорія Дж.Ролза базується на положеннях про суспільний договір. Суспільний договір він використовує як аналітичний експеримент, що дозволяє зрозуміти базові правила відносин, а також поняття справедливості. При цьому Дж.Ролз вважає, що «принципи справедливості для базисної структури суспільства є об'єктами початкової по відношенню до інших, що перешкоджають вторгненню кого б то не було в сферу особистої свободи кожної людини» [10, с. 26]. Такий спосіб розгляду принципів справедливості Д.Ролз називає справедливістю як чесність. Базисну структуру суспільства становлять соціально-політичні інститути, відповідно до принципу справедливості вони повинні засновуватись на двох визначальних принципах: 1) кожна людина має

право на свободу, яка суміщається зі свободою інших людей; 2) соціальна і економічна нерівність мають бути організовані так, щоб: а) від них можна було б очікувати переваги для всіх; б) доступ до статусів і посад був відкритий для всіх [10, с. 66].

Згідно з Д.Ролзом, «суспільство, що відповідає принципам справедливості як чесності, наближається до ідеалу суспільства, заснованого на добровільній схемі настільки, наскільки це взагалі можливо, тому що воно засноване на принципах, які вільні і рівні особи повинні прийняти за справедливих обставин. У цьому сенсі його члени автономні, і усвідомлювані ними зобов'язання накладаються добровільно» [10, с.27]. Дж.Ролз визначає, що принцип справедливості встановлює свободу індивіда. Як і Р.Дворкін, мислитель визначає конкретні свободи, що служать реалізацією свободи на практиці. Основні свободи походять від політичної свободи: «право голосувати на виборах і посідати офіційну посаду», свобода слова і зборів; свобода совісті і свобода думки; свобода особи, що включає свободу від психологічного тиску, фізичної загрози і розчленування (цілісність людини); право мати особисту власність і свободу від довільного арешту і затримання, як те визначено постулатами закону» [10, с. 67].

Суспільство Дж.Ролз розуміє як «систему чесної суспільної кооперації індивідів між вільними та рівними особами» [9, с.784]. Відповідно індивідів мислитель розуміє як таких, що при вступі до суспільства володіють як мінімум двома моральними здатностями, що «пов'язані з елементами вищезгаданої ідеї суспільної кооперації, а саме: здатність до усвідомлення справедливості і здатність мати певне поняття добра» [10, 783]. Людина виступає вільною раціональною істотою і веде себе як автономна особистість. Автономність Дж.Ролз виводить як якість людини, вона полягає передусім у тому, що індивіди керуються моральними законами, які самі обирають та визначають, а не які їм нав'язують. Як зазначає Колісник О., справедливість неможлива без визнання автономії людської особи й без надання кожній людині права користуватися своєю свободою [5]. Індивідуальні права і свободи утворюють невід'ємну частину справедливого суспільного устрою у

Дж.Ролза, виступаючи його необхідною умовою, а не показником максимізації загального добробуту.

Суспільство та держава покликані реалізувати політичну справедливість, під якою Дж. Ролз розуміє справедливість конституції [10, с. 309]. Дослідник визначає, що політична справедливість має два аспекти: 1) конституція повинна бути такою справедливою процедурою, щоб задовольняла вимоги рівної свободи; 2) вона «має бути сформульованою, щоб з усіх здійснених справедливих облаштувань вона б ймовірніше за всі інші результувала в справедливій і дієвій системі законодавства» [10, с. 309]. Дж. Ролз підкреслює, що держава повинна забезпечувати справедливість, підтримувати порядок, однак держава не повинна нав'язувати громадянам якийсь кращий спосіб життя чи якусь систему цінностей.

Політична справедливість можлива як участь, що і є реалізацією рівної свободи. Дж.Ролз переконаний, що саме політична участь у конституційному політичному процесі дозволяє встановити рівновагу у суспільстві, рухатися до блага індивідів та держави, а також реалізовувати справедливість як чесність.

Справедливість, на думку Дж. Ролза, є головною чеснотою суспільних інститутів подібно до того, як істина є головною чеснотою наукових систем. Якщо теорія хибна, то за будь-яких умов її слід відкинути чи переглянути. Це стосується й державних законів та суспільних інститутів, якщо вони несправедливі. Кожен індивід, за Дж. Ролзом, має право на недоторканість, яку не може ігнорувати навіть найблагополучніше суспільство.

Як підкреслюють М. Тофтун та Р.Шмат, справедливість у розумінні Дж. Ролза, не допускає й думки про те, що несвобода одних людей може бути виправданням найбільшого розкошування інших навіть за умови, що останні становлять більшість. Справедливість несумісна з принесенням у жертву інтересів одних людей інтересам інших. У справедливому суспільстві рівна свобода громадян розцінюється як щось завчасно встановлене. Щоправда, гарантовані справедливістю права не можуть бути предметом політичних спекуляцій або чисто кількісного підрахунку суспільних інтересів. Єдине, що виправдовує застосування хибної теорії, – відсутність кращої. Точно так і несправедливість стає терпимою лише тоді, коли вона є умовою уникнення ще більшої несправедливості [11].

Держава виступає у Дж.Ролза як соціально-політичний інститут, що здійснює кінцеву й примусову владу на певній території, що може постійно впливати на перспективи людей в житті. Державний механізм повинен передбачати ряд інститутів з урахування принципу участі, а це можливо за наявності представницьких інституцій. Найважливішим представницьким інститутом є законодавчий уряд, однак Дж.Ролз наголошує, що це повинно бути щось більше,

ніж з'їзд делегатів від різних верств суспільства, якому виконавча влада пояснює свою діяльність, розрізняє порухи громадянського настрою [10, с. 310 - 311]. Мислитель наполягає, що громадськість повинна зберегти за собою право впливу на конституційний процес та вносити правки при потребі. При цьому Дж.Ролз переконаний, що «спорадичних і непередбачуваних тестів громадянського настрою через плебісцит чи інші засоби не буває достатньо для репрезентативного устрою» [10, 311]. Дж.Ролз переконаний, що об'єктивною умовою політичної справедливості є відсутність одностайності, тому цілком об'єктивним є існування лояльної опозиції, без неї неможливе існування демократії. Політичні партії також є інститутами представництва, однак їх роль Дж.Ролз бачить не просто як групи інтересів, а як інститути, що здатні запропонувати власний проект загальною блага, а не лише закидати уряд проектами на свою користь [10, 311]. Для доброї демократії партії повинні бути незалежними від приватних економічних інтересів, для цього Дж.Ролз пропонує оплатити їхнє існування з податків громадян у конституційний спосіб. Таке положення Дж.Ролза є досить дискусійним, однак більшість демократичних країн передбачають компенсаторні механізми фінансування політичних партій, особливо тих, які формують парламент. Принцип участі також передбачає не лише участь у представницьких органах, але рівне право претендувати на державні посади. Всі повинні мати право посідати владні посади, звичайно з вимогами здорового глузду – віку, освіти, навичок, які необхідні для даної посади.

Існування представницьких інститутів, відсутність одностайності дає підстави для виникнення обговорень. На думку Д. Усова, досягнення принципу справедливості можливе завдяки невимушеному дискурсивному обговоренню принципів справедливості [12]. Погоджуючись з цим, висловлюємо переконання, що саме цей механізм дозволяє досягати не лише принципів справедливості, але формулювати проект розвитку суспільства або, як сказав би Р.Дворкін, – життєвий план політичної спільноти. Погоджуючись з Дж.Ст. Мілем, Дж.Ролз писав, що свобода слова не передбачає раціональності у політичних процесах, однак саме раціональність політики забезпечує обговорення та дискурс. Дж.Ролз наголошує, що громадський форум повинен бути відкритим і вільним, засідати постійно і «всяк має бути спроможним дістати від нього певну користь» [10 с. 314]. Під користю мислитель розуміє не класичну утилітарну вигоду, а й етичне вдосконалення особи. Дж.Ролз вважав, що дискурсивне обговорення дозволяє індивідам виходити за рамки незнання, адже саме брак інформації шкодить чесності та неупередженості індивідів.

Принцип участі стосується також інституцій, а саме інституції повинні забезпечити належний політичний процес. На переконання

Дж.Ролза, участь громадянина у малих громадах сприятиме поширенню участі і на загальнодержавному рівні [10, с. 325]. Принцип участі стосується не лише конституційного процесу, загальнодержавного процесу, Дж.Ролз наголошує, що також повинна бути участь у самоврядуванні. Участь самоврядуванні підвищує повагу до індивіда та його політичну компетенцію.

Поряд з принципом участі для діяльності держави важливим є принцип патерналізму. Принцип патерналізму, на думку Дж.Ролза, досить раціональний – самі громадяни повинні передбачати повноваження держави, яка б уберігала суспільство від ірраціональних міркувань чи дій своїх громадян. Як пише мислитель, «принципи патерналізму є засадами, що їх сторони визнали б у первісній позиції, аби унеможливити проти недолугості й слабкості їхніх розсудку й волі у суспільстві» [10, с. 344 - 345]. Таким чином, інші індивіди уповноважують або ж зобов'язуються діяти в інтересах інших громадян і робити те, що на користь цим громадянам. Однак, патерналістське втручання відбувається за двох умов: воно має бути виправдане очевидною неспроможністю або відсутністю волі і має відповідати розумінню справедливості як чесності, а також виходячи зі сталих інтересів громадян. Патерналізм покликаний захищати громадян від ірраціональності.

На нашу думку, Дж.Ролз наголошує, що принцип патерналізму також має стати предметом освіти, громадяни мають розуміти, що патерналізм держави повинен бути обмежений, як тільки громадяни вважають, що держава обмежує їхні свободи та порушує справедливість як чесність. Разом з тим, патерналізм захищає громадян від ірраціональності, однак це не означає, що цим дозволяються нападки на чийсь переконання й характер хоч якимись засобами.

Для держави та суспільства важливим є також правило пріоритету, яке зрештою Дж.Ролз формулює так: «Принцип справедливості слід категоризувати у лексичному впорядкуванні, а тому свободу можна обмежити лише заради самої свободи. Тут є два випадки: а) «не така широка свобода повинна укріплювати поділювану всіма сукупну систему свободи»; б) «свобода, що менша за рівну мусить бути прийнятною для тих громадян, які наділені меншою свободою» [10, с. 346].

Індивід, який належить до суспільства не може перебувати в ізоляції, виходячи з первісних умов, він розуміє, що його свобода та інтереси можуть бути реалізовані лише у співпраці з іншими людьми, а тому вони повинні йти на співпрацю, але й брати на себе певні зобов'язання. Дж.Ролз переконаний, що ці зобов'язання мають природну основу і також засновуються на принципі справедливості. Найважливішим природним обов'язком є «повинність підтримувати і розвивати справедливі інституції», який складається з двох частин: 1) індивіди зобов'язані користися справедливим

інституціям і вносити свою частку до їх діяльності; 2) допомагати у здійсненні справедливих облаштувань, якщо таких немає [10, с. 461]. Набутком громади Дж.Ролз називає такого громадянина, що має відчуття справедливості і чесності, є моральним та діє виходячи з етичних передумов. Завдання інституцій – пропонувати громадянам чіткий добре сформульований принцип справедливості, який буде прийнятний для всіх. Індивіди зберігають за собою право на громадянську непокору, яка є не просто політичним актом, а також громадянським публічним актом. Як правило, вона стосується більшості, яка ухвалює рішення. Це дія, що здійснюється відкрито, керується уявленнями про справедливість і змушує більшість розмірковувати чи варто змінювати рішення з огляду на спільне бачення справедливості, чи визнавати законність претензій меншості. Громадянська непокора є ненасильницьким актом, це вияв незгоди, це голос свідомих, виплеканих у глибинах душі переконань. Громадянська непокора є одним з виявів громадянського форуму, який Дж.Ролз визначає необхідною умовою існування політичної спільноти, це місце де здійснюється громадський дискурс щодо справедливості, нині діючої форми реалізації на практиці справедливості, діяльності тих чи інших інституцій. Дж.Ролз напружує також можливі умови для виявлення громадянської непокори. Перша умова стосується типів кривд, що можуть стати основою для непокори. Такими типами кривди є порушення принципу рівної свободи, засад принципу рівності можливостей. Однак, на нашу думку, не завжди можна визначити, коли порушуються ці принципи, адже дотримання цих принципів є досить утрудненим. Тому Дж.Ролз підкреслює, що порушення принципу рівних можливостей щодо якоїсь групи повинно бути видно всім, і всі інші групи повинні супротивитися цьому, щоб обмеження можливостей не стало загальною соціальною практикою. При цьому власне громадський дискурс та політичний процес повинні давати однозначні відповіді на запитання – чи було завдано кривд принципу справедливості як чесності, адже моральні, етичні та філософські пошуки відповідей на ці питання можуть бути досить широкими і незрозумілими громадськості. Друга умова громадянської непокори: вже мали місце звернення до більшості групи осіб, які вважають, що їхні права були порушені, однак вони не мали успіху. Тобто, спільнота повинна бути певна, що без акцій громадянської непокори ніяк не обійтись. Разом з тим Дж.Ролз вважає, що бувають екстремальні випадки, коли застосовувати інші способи та політичні процедури не є доцільним і є потреба одразу вдаватися до акцій непокори. На нашу думку, такими умовами можуть бути не лише порушення прав досить малої групи осіб (як це пише Дж.Ролз), але й якщо необхідно реагувати одразу, бо рішення, прийняте більшістю, може

привести до незворотних наслідків, тобто обмежений час впливу або ж якщо рішення, прийняте більшістю, суперечить конституції держави і зачіпає інтереси великої кількості осіб. Третьою умовою є те, що і інші групи осіб (суспільних меншостей) мають право або вже вдавалися до акцій громадянської непокори за схожих обставин [10, с. 509 - 512].

Ідеальним рішенням, що настає після акцій громадянської непокори, є створення політичного альянсу меншостей, щоб відрегулювати загальний рівень незгоди, потрібно прийняти якийсь справедливий план, аби неупереджено розглянути вимоги протестувальників.

Поширення ліберальних поглядів на державу та права особи нині часто призводять до акцій громадянської непокори, яка часто проявляється у відмові платити податки або визнавати державні закони і постанови. В останні роки, на думку українського дослідника Пікалова С., все частіше практикується різними рухами, які вважають, що уряд перевищує свої повноваження, взявши під занадто твердий контроль повсякденне життя громадян [8]. Такі випадки громадянської непокори Дж. Ролз назвав би крайніми заходами, адже навіть громадянська непокора має відбуватися виходячи з принципу справедливості, несплата податків, відмова підтримувати інституції є порушенням принципу справедливості. Українська дослідниця І.Галактіонова стверджує, що громадянська непокора Дж. Ролз можлива лише в умовах тієї соціальної моделі, яку прийнято називати відкритим суспільством. Крім того, навряд чи громадянська непокора може бути можливою в державі з недемократичним типом політичного режиму. Тобто навіть якщо громадська акція в державі з авторитарно-тоталітарним режимом має ознаки непокори, своєї мети вона напевно не досягає – учасників такої акції чекає не задоволення їхніх вимог, а нещадна розправа. Як і Дж.Ролз, дослідниця переконана, що акції громадянської непокори повинні бути ненасильницькими, а головна їх мета – привернути увагу широких верств суспільства до проблеми. Однак це не означає, що акції непокори не завдають втрат, адже в результаті відбуваються втрати часу, коштів, престижу [1, с. 73].

На нашу думку, громадянська непокора виступає не лише правом у теорії Дж.Ролза але й обов'язком громадян (саме в розділі обов'язків

розміщено розділ про непокору). Дослідник переконаний, що громадяни повинні запобігати порушенню справедливості, сприяти дотриманню свобод індивід та принципу рівності можливостей, сприяти перетворенню інституцій, Конституції, якщо вони не приводять до справедливості. При цьому автор розуміє, що інтереси різних меншостей суспільства можуть мати різні, взаємовиключні погляди на справедливість. Тому важливим є встановлення рівноваги в суспільстві, що може бути результатом громадянського форуму та політичного процесу. Завдяки політичним акторам та представницьким інституціям можливим є досягнути спільного бачення на розв'язання суспільних проблем. Більше того, і громадянські зобов'язання і громадянські права в демократичному суспільстві повинні засвідчувати, що кожен громадянин має право на власну інтерпретацію принципу справедливості, а також зобов'язаний нести відповідальність за таку інтерпретацію. Наслідник аналітичної філософії В.Макаренко вважає, що теорія Дж.Ролза суттєва для розуміння процесу інституціоналізації цінностей, оскільки мислитель застосовує не лише філософський аналіз, але й матеріал емпіричних дисциплін, зокрема психології [7, с.28 - 29].

Висновки. Дж.Ролз вибудовуючи власну ліберальну теорію виходить з розуміння людини як раціональної істоти, яка володіє як мінімум двома моральними здатностями: здатність до усвідомлення справедливості та здатність мати уявлення добра. Держава виступає соціально-політичним інститутом, що здатний впливати на перспективи людей. З огляду на таке розуміння людини та держави Дж.Ролз задає новий ціннісний вимір концептуалізації відносин людина – держава, адже автор концептуалізує ці відносини не лише через поняття «свободи», а й через «справедливість». Базовими для концептуалізації відносин є принцип участі та принцип патерналізму. Участь передбачає роботу громадян у представницьких інституціях та у місцевому самоврядуванні. Патерналізм – раціональне втручання держави у життя суспільства, яке покликане захищати від ірраціональних вчинків індивідів. Однак теорія Дж.Ролза, що є результатом аналітичного експерименту, залишає дуже багато питань як досягнути справедливості як чесності у діяльності індивідів та суспільних інститутів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Галактіонова. І.В. Громадянська непокора як явище в контексті політичної культури суспільства / І.В. Галактіонова // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін [зб. наукових праць] / ред. рада : В. П. Андрущенко (голова) ; М-во освіти і науки, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – Вип. 1. – С. 69-75.
2. Дворкін Роналд. Серйозний погляд на права [Текст] / Р. Дворкін ; пер. А. Фролкін. - К. : Основи, 2000. - 520 с.
3. Капустин Б.Г. Три рассуждения о либерализме и либерализмах [Електронний ресурс] Режим доступу: http://ecsosman.hse.ru/data/203/154/1208/Polis_1994_3_Kapustin.pdf - Назва з екрана.

4. Кашников Б. Н. Либеральные теории справедливости и политическая практика России / НовГУ имени Ярослава Мудрого. – Великий Новгород, 2004. – 260 с.
5. Колісник О.В. Парадигмальні зміни в американській філософії другої половини ХХ ст. [Електронний ресурс] / Колісник О.В. // Гілея. — 2013. — № 71. — Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Gileya/2013_71/Gileya71/F16_doc.pdf — Назва з екрана.
6. Красногорова Ю. Дилема лібералізму та комунітаризму [Електронний ресурс] / Красногорова Ю. // Віче. — 2008. — №2 — Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/814/> — Назва з екрана.
7. Макаренко В.П. Аналитическая политическая философия [Текст] / В.П.Макаренко (Серия «Новая наука политики»). — М.: Праксис, 2002 — 416 с.
8. Пікалов С.В. Громадянська дія: проблеми термінології та критерії ідентифікації як політичного явища [Електронний ресурс] / Пікалов С.В. // Гілея. — 2010. — №42 — Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/Portal/Soc_gum/Gileya/2010_42/Gileya42/P12_doc.pdf — Назва з екрана.
9. Ролз Дж. Справедливість як чесність: політична, а не метафізична / Дж. Ролз // Лібералізм, антологія. — К., 2002. — С. 779 — 802.
10. Ролз Джон. Теорія справедливості / Пер. з англ. О.Мокровольський: — К: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. — 822 с
11. Тофтун М.Г., Шмат Р.П. Проблема справедливості: етичний аспект [Електронний ресурс] / Тофтун М.Г., Шмат Р.П. — Режим доступу: <http://eprints.zu.edu.ua/1235/1/07tmgsea.pdf> — Назва з екрана.
12. Усов Д.В. Принципи та особливості теорії суспільної угоди Дж. Ролза / Усов Д.В. // Вопросы духовной культуры – Философские науки. Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum%20/KNP/2012_227/knp227_160-164.pdf — Назва з екрана.
13. Zawadzki S. Państwo o orientacji społecznej: geneza - doświadczenia – perspektywy Wydawn. Nauk. Scholar, 1996 - 183 p.

Стаття надійшла до редакції 11.04.2014

REFERENCES:

1. Galaktionova I.V. Hromadyanska nepokora jak javyshche v konteksti politychnoyi kultury suspilstva (Civil disobedience as a phenomenon in the context of political culture). Naukovyj chasopys Nacionalnogo pedagogichnogo universytetu imeni M. P. Drahomanova. Serija 22. Politychni nauky ta metodyka vykladannyya socialno-politychnykh dyscyplin, Kyiv, Vyd-vo NPU imeni M. P. Drahomanova, 2009, Vyr. 1, 69-75pp.
2. Dvorkin Ronald. Serjoznyj pohlad na prava (Taking Rights Seriously). Kyiv, *Osnovy*, 2000, 520p.
3. Kapustin B.H. Try rassuzhdeniya o liberalizme i lyberalizmax (Three considerations about liberalism and liberalisms). Regime to access: <http://ecsocman.hse.ru/data/203/154/1208/Polis_1994_3_Kapustin.pdf>
4. Kashnykov B. N. Lyberalnye teoriyi spravedlivosti i politycheskaya praktyka Rossiyi (Liberal theory of justice and political practice in Russia). *Velikiy Novhorod*, 2004, 260p.
5. Kolisnyk O.V. Paradyhmalni zminy v amerykanskiy filosofiyi druhoyi polovyny XX st. (Paradigm change in American philosophy of the late twentieth century). Regime to access: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Gileya/2013_71/Gileya71/F16_doc.pdf
6. Krasnoholova Ju. Dylema liberalizmu ta komunitaryzmu (The dilemma of liberalism and communitarianism) Regime to access: <http://www.viche.info/journal/814/>.
7. Makarenko V.P. Analiticheskaya politicheskaya filosofiya (Analytical political philosophy). Moskow, *Praksys*, 2002, 416 p.
8. Pikalov S.V. Hromadyanska diya: problemy terminologiyi ta kryteriyi identyfikaciyi yak politychnogo yavyshecha (Civic Action: problems of terminology and criteria for identification as a political phenomenon) . Regime to access: http://archive.nbuv.gov.ua/Portal/Soc_gum/Gileya/2010_42/Gileya42/P12_doc.pdf
9. Rawls J. Spravedlyvist yak chesnist: politychna, a ne metafizychna (Justice as fairness: political, not metaphysical). Liberalizm, antolohija, K., 2002, 779 - 802.pp.
10. Rawls J. Teoriya spravedlyvosti (A Theory of Justice). Kyiv, Vyd-vo Solomiji Pavlychko “Osnovy”, 2001, 822 p.
11. Toftul M.H., Shmat R.P. Problema spravedlyvosti: etychnyy aspekt (The problem of justice: the ethical dimension) . Regime to access: <http://eprints.zu.edu.ua/1235/1/07tmgsea.pdf>
12. Usov D.V. Prynцыпы ta osoblyvosti teoriyi suspisnoyi uhody Dž. Rolza (The principles and features of the social contract theory of John Rawls). Regime to access: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum%20/KNP/2012_227/knp227_160-164.pdf
13. Zawadzki S. Państwo o orientacji społecznej: geneza - doświadczenia – perspektywy Wydawn. Nauk. Scholar, 1996 - 183 p.

Буричко Зіновій Олексійович – аспірант
Львівський національний університет ім. Івана Франка
Адреса: 79000, м. Львів, вул. Університетська, 1
E-mail: burychko@ukr.net

Burychko Zinovy Oleksiiovych – postgraduate
Ivan Franko national university of Lviv
Address: 1, Universytetska St., Lviv, 79000
E-mail: burychko@ukr.net